

XVI-XVII. YÜZYILLARDA AVUSTURYA'NIN DOĞU TİCARETİ

Numan ELİBOL*

ÖZET

Osmanlı Devleti ve Habsburg idaresindeki Avusturya arasında doğrudan yapılan ticaret faaliyetleri, iki devlet arasında sık sık meydana gelen savaşlar nedeniyle XVI. yüzyıl boyunca fazla gelişmemiştir; ancak XVII. yüzyılla birlikte bu durum değişmeye ve iki bölge arasındaki ticareti geliştirmek için somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Daha çok Avusturya'nın insiyatifıyla atılan bu adımlardan, iki taraf arasındaki husumetin tam olarak ortadan kalkmaması ve Avusturya tüccarlarının Osmanlı ticaretine uzak durmaları nedeniyle olumlu sonuç alınmamıştır. Buna karşılık XVIII. yüzyıl sonlarında iki bölge arasında Tuna nehrini kullanarak gerçekleştirilmek istenen ticaret faaliyetlerinde canlanma yaşanmış ve bu son dönemdeki ticaret faaliyetlerinde gayr-ı müslim Osmanlı tebaası tüccarların etkinlikleri dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ticaret, Avusturya, Osmanlı, Tuna, tüccar, Osmanlı ticareti.

Osmanlı dış ticaretinde Orta Avrupa topraklarının önem kazanmaya başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasındaki ticaret ilişkilerinin canlanması, XVIII. yüzyılın sonlarını bulan bir gelişmedir. Bu gelişmede, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması ve 1783 tarihli Ticaret ve Seyrû Sefayin Mukavelenamesi ile ilk olarak Ruslara tanınan boğazlardan geçiş ve Karadeniz'de serbest ticaret hakkının 1784 yılında Avusturyalılara da tanınması, önemli rol oynamıştır. Bu dönemde iki bölge arasındaki ticaretin canlanması, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun ticarî münasebet hâlinde olduğu Avrupalı devletlerin sıralamasına da yansımış; XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı-Avrupa ticaretinde ilk sırayı alan Fransa, XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde eski konumunu kaybederek yerini Avusturya ve Rusya'ya bırakmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğine girilirken Avusturya'nın Osmanlı dış ticaretindeki

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
nelibol@ogu.edu.tr

ağırlığı iyice artmış ve Avusturya gemileri 1880'lerin sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Karadeniz'de seyreden yabancı bandıralı gemiler arasında ilk sırayı almıştır.¹

XVIII. yüzyılda Orta Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetlerinin gelişmesinde Avusturya'nın ticarî teşebbüslerinin önemli rol oynadığı bilinmektedir. İki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini geliştirmek ve Venedik'in tekelindeki Doğu ticaretinden pay almak isteyen Avusturya yönetimi, XVIII. yüzyılda Adriyatik kıyısındaki Fiume ve Trieste iskelelerini serbest ticaret bölgesi ilân ederek buralarda ticaret faaliyetlerini teşvik edici yeni düzenlemelere gitmiş; Fiume iskelesini Tuna nehrine çıkan yollarla bağlayan ve Karl Yolu adıyla anılan bir güzergâhı kullanılabilir hâle getirmiş; Adriyatik iskeleleriyle Macaristan toprakları arasındaki mübadeleyi canlandırmak amacıyla ticaret şirketleri kurmuştur. Bu teşebbüsler neticesinde iki bölge arasındaki ticaret hacmi 1770'lerden sonra kayda değer bir artış kaydetmiştir.² Yüzyıl sonlarına gelindiğinde iki bölge arasındaki ticaret, hem ithalat ve ihracata sahne olan malların içeriği bakımından, hem de bu ticarete yer alan tüccar gruplarının aracılık ve nakliyat faaliyetleri bakımından Osmanlı Devletinden çok Avusturya'nın lehine dönmüştür.³ Ancak Avusturya'nın inisiyatifi ele almasından ve avantajlı duruma geçmesinden önce, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetleri uzunca bir süre Avusturya'dan çok Osmanlı Devletinin istediği gibi gerçekleşmiş ve Avusturya tebaası tüccarlardan çok Osmanlı tebaası tüccarlar tarafından yönlendirilmiştir. XVIII. yüzyılın büyük bölümünde olduğu gibi ve XVIII. yüzyıl öncesinde de iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olan Osmanlı tebaası tüccarlar, daha XVII. yüzyılda Viyana'da koloniler oluşturmuşlar; Macar şehirlerinde de şirketleşme yoluna gitmişlerdir.⁴

¹ Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce, Formé d'après une année moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, De L'Imprimerie de Crapelet, Paris, II, 163; Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 27.

² McGowan, *a.g.e.*, s. 24.

³ Numan Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 193, 211, 272 vd.

⁴ Numan Elibol, "XVIII. yüzyılda Avusturya Topraklarında Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 2004, s. 62-67.

XVIII. yüzyıl öncesinde Osmanlı yönetiminin Orta Avrupa topraklarına yönelik ticaret faaliyetlerine yaklaşımı konusunda kapsamlı bilgiye sahip olmamamıza rağmen, bu bölgeye has müstakil bir ticaret politikasının olmadığını; mevcut politikanın da ticaret serbestiyetinin devamlılığıyla sınırlı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Zira bu dönemde şehbender, konsolos vs. görevliler bir yana, daimî elçiliklerin bile açılmamış olması; ikili ticaret anlaşmalarında mütekabiliyet esasının henüz tesis edilmemiş olması ve hepsinden önemlisi, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin en büyük hasmı olmaya devam etmesi, Osmanlı yönetimi için ticaretin ikinci plânda kaldığını var saymamızı kolaylaştırmaktadır. Aynı durumun büyük ölçüde Avusturya için de geçerli olduğu düşünülebilir. Ancak gerek Avusturya iktisadî hayatının Osmanlı iktisadî hayatından farklılık göstermesi,⁵ gerekse iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinde Avusturyalılardan çok Osmanlı tebaası tüccarların söz sahibi olması, Avusturya yönetiminin o dönemde Doğu ticaretine daha farklı bakmasına ve bu ticarete söz sahibi olabilmek için daha somut adımlar atmasına yol açmıştır. Bu çalışma, yukarıda yer verilen gerekçelerden hareketle ve büyük ölçüde yabancı literatürü esas alarak, Orta Avrupa topraklarıyla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetlerinde Avusturya'nın rolünü ortaya koymayı ve dolaylı olarak da Osmanlı-Avusturya ticaretinin karanlık dönemlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın başlığında Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğuna yönelik ticaret faaliyetleri için kullanılan "Doğu" terimi bilinçli olarak tercih edilmiştir. Zira Osmanlı-Avusturya ticarî ilişkilerinin geliştiği XVIII. yüzyılın geç dönemlerinde, hem Akdeniz üzerinden deniz yoluyla, hem de Rumeli üzerinden kara ve nehir yollarıyla canlı ticaret köprüleri kurulmuştur. Oysa XVIII. yüzyılın erken dönemlerinde ve XVIII. yüzyıl öncesinde Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret ilişkileri büyük ölçüde kara ve nehir yolları kullanılarak kurulmuş ve bu ilişkilerin alanı da Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa toprakları ile sınırlı kalmıştır. Macaristan toprakları üzerinden kara yoluyla veya Tuna nehri boyunca su yoluyla ulaşılan bu topraklar, deniz yoluyla ulaşılan ve *Levant* olarak ad-

⁵ XVII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, aynı dönemde Batı Avrupa ülkelerinde "merkantilizm" adıyla anılan iktisadî akım, "kameralizm" adıyla Avusturya'da da kabul görmeye başlamış ve Avusturya yönetimi ticaret faaliyetlerine daha fazla önem vermeye ve bu iktisadî uğraştan uzun vadeli kazançlar elde edebilmek için daha bilinçli adımlar atmaya başlamıştır.

landırılan topraklardan farklı olarak, Avusturya tarafından *Orient* (Doğu) olarak tanımlanmış; bu topraklar üzerinden gerçekleştirilen ticaret de *Orient* (Doğu) ticareti olarak değerlendirilmiştir.⁶

Ticaret Faaliyetlerinin Başlangıcı ve İlk Hukukî Düzenlemeler

XVIII. yüzyıl öncesinde Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetleriyle ilgili görüşler arasında, iki bölge arasındaki ticaret yollarının verimli kullanılmadığı ve karşılıklı ticaretin zayıf kaldığı önemli bir yer tutar.⁷ Bunda savaşların ve siyasî-askerî kaygıların önemli rol oynadığı muhakkaktır. Zira daha XVI. yüzyılda, Osmanlı Devletinde görülen uygulamalara benzer biçimde, Avusturya yönetiminin askerî kaygılarla demir ve demir aletlerinin ticaretine kısıtlamalar getirdiği bilinmektedir.⁸ Bununla birlikte, iki bölge arasında yapılan ticaretin yeterince gelişmemesinde izlenen fiskalist gümrük politikalarının da önemli rol oynadığı bilinmektedir. Nitekim Macaristan'dan Adriyatik'e çıkan ve 1527 yılında Avusturya hakimiyetindeki bazı güzergâhlar, XVI. yüzyıl ortalarında Avusturya yönetiminin fiskalist gümrük politikaları nedeniyle terk edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki ticaret yolları kullanılmaya başlanmıştır.⁹

⁶ Adolf Beer, "Die Österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II", *Archiv für Österreichische Geschichte*, LXXXVI. Bd./I. Hälfte, Wien 1898, s. 34, 84.

⁷ Othmar Pickl, "Österreichs Stellung im West-Ost Handel vom 16. Bis zur mitte des 18. Jh. Mit besonderer Berücksichtigung des Handels mit Südosten", *Österreichisches Handel mit Südosteuropa und die Wirtschaftliche Bedeutung der Bulgarischen Länder bis Ende des Jahrhunderts (Forschungsgespräch am 9-10 Dezember 1980)*, Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, Jahrgang IV, 1982, s. 37-49. (Buradan itibaren "West-Ost Handel" olarak verilecektir); Numan Elibol, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleri ile İlgili Bazı Tespitler", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, Aralık 2004, s. 39-50.

⁸ Alfred Hoffmann, "Die Donau und Österreich", *Europa*, Jahrbuch 5, 1961, s. 36.

⁹ Othmar Pickl, "Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im XVI. Jahrhundert", *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschaftsforschung, I. Band, Wien 1971, s. 124-126 (Buradan itibaren "Türkenkriege" olarak geçecektir); Herbert Hassinger, "Die Althabsburgischen Länder und Salzburg 1350-1650", *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17 Jahrhunderts*, Hrsg. von Hermann Kellenbenz, Klett-Cotta, Stuttgart 1973, III, 965.

Öte yandan, Tuna nehrinin seyrü sefayın şartları ve Avusturyalı tüccarların bölgenin en önemli ticaret yolu durumundaki Tuna nehrini kullanmadaki yetersizlikleri de, iki bölge arasındaki ticaretin zayıf kalmasına etki eden faktörler arasında gösterilmiştir.¹⁰ Bu faktörlere ek olarak, bazı araştırmacılar tarafından Osmanlıların ticaret usulleri ve Müslüman olmayanlara karşı tavırları ön plâna çıkarılmış; hatta bu usul ve tavırların, iki bölge arasındaki ticaretin geri kalmasında belirleyici olduğu ima edilmiştir.¹¹ Ancak bu sonuncusu ile birlikte yukarıda sayılan faktörlerin hiç birisi, XVI-XVII. yüzyıllarda Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetlerini büsbütün ortadan kaldırmamıştır. Bu noktada XVI. yüzyılda Macaristan ile İtalya, Batı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ticareti ve Osmanlı-Avusturya savaşlarının bu ticarete etkilerini konu alan araştırmalar¹² dikkat çekicidir. Bu araştırmalar, Macaristan ile sözü edilen bölgeler arasındaki ticaretin hacminde XVI. yüzyıl boyunca uzun vadeli değişiklikler meydana gelmediğini ortaya koymuştur. Zira Macaristan, daha Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyetine girmezden önce, sanayii daha fazla gelişmiş olan Batı Avrupa'nın mübadele eksenine girmiş ve Avrupa'nın Yeniçağ başlarında oluşmaya başlayan ekonomik yapısı içinde üstlendiği rol sayesinde, dış ticarete radikal değişikliklere maruz kalmaktan korunmuştur. Ortaya çıkan değişikliklerde de, Osmanlı veya Avusturya kaynaklı faktörlerden ziyade uluslar arası pazarlar belirleyici olmuştur.¹³

¹⁰ Hoffmann, *a.g.m.*, s. 32

¹¹ Franz Babinger, "Die Donau als Schicksalstrom der Osmanenreiches", *Südosteuropa Jahrbuch*, Band 5, München 1961, s. 23-25.

¹² Pickl, "Türkenkriege", s. 71-129; Lajos Ruzsás, "Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubians unter der Türkenherrschaft im XVI. Jahrhundert", *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 1, Graz 1971, s. 221-234; Zgismont Pál Pach, "Levantine Trade Routes to Hungary XVI-XVII. Centuries", *Acta Historica Academia Scientiarum Hungaricae*, 33/1, s. 382-403; Ferenc Szakály, "Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft", *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band I, Graz 1971, s. 235-272.

¹³ Othmar Pickl, "Die Verkehrswege nach dem Südosten vom Ausgang des Mittelalters bis ins 18. Jhr.", *Südostdeutsches Archiv*, München 1972/73, s. 108 (Buradan itibaren "Verkehrswege" olarak verilecektir); Szakály, *a.g.m.*, s. 236-37, 240-41, 251-52, 271-72; Pach, *a.g.m.*, s. 385-391.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetlerinin tamamen ortadan kalkmamasına karşılık, ticaret yollarında birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve eskiden beri takip edilmekte olan güzergâhlar terkedilerek dolaylı yollar kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim XVI-XVII. yüzyıllarda, iki bölge arasındaki ticarete içerisinde Tuna nehrinin de yer aldığı eski ticaret yolları terkedilmiş ve daha kuzeyden işleyen ve iktisaden daha güçlü Alman eyaletlerine çıkan güzergâhlar daha sık kullanılmıştır. Bu yüzden XVI. yüzyıl boyunca imparatorluğun en batısında kalan Erdel vb. Osmanlı eyaletleri ile Avusturya ve Yukarı Alman eyaletleri arasında yapılan ticaret, Şilezya ve diğer Doğu Alman eyaletleri ile yapılan ticaretin gölgesinde kalmış;¹⁴ Viyana, Habsburg ile Osmanlı toprakları arasında bir aktarma noktası olmaktan çıkarak yerini Polonya sınırları içerisinde yer alan Lemberg (Lvov) ve Krakova'ya bırakmıştır.¹⁵ Bu değişikliklere, bir de Osmanlı İmparatorluğundan tedarik edilen ve Avrupa içlerine aktarılan ticaret maddelerinin önemli bölümünün uluslar arası pazarların etkisiyle Avusturya'yı transit geçerek İtalya, Batı Avrupa ve Yukarı Almanya'ya aktarılması eklenince, Avusturya XVI-XVIII. yüzyıllarda Orta Avrupa ve Rumeli toprakları arasındaki ticarete zaman zaman bir "transit bölge" görünümüne bürünmüştür.¹⁶

Avusturya ve Osmanlı toprakları arasında kurulan ilk ticarî temaslar, XVI. yüzyıl başlarına kadar inmektedir. Bu dönemde iki bölge arasında Viyana üzerinden yapılagelen ticaret, Osmanlı hakimiyetinin Viyana kapılarına dayanmasından sonra da devam etmiştir. Zira Viyana'da ihtiyaç duyulan ticaret maddelerin bir bölümü, ilk zamanlardan beri Osmanlı topraklarından temin edilmekte; bu ticarete, Viyana'nın iâşesinin sağlanmasında Macar tüccarlar önemli rol üstlenmekteydi. Macar tüccarları-

¹⁴ Hermann Kellenbenz, "Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft", *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band I, Graz 1971, s. 46-47.

¹⁵ Jan M. Malecki, "Die Wandlungen im Krakauer und Polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des XVI. und XVII. Jahrhunderts", *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band I, Graz 1971, s. 149-151.

¹⁶ Pickl, "West-Ost Handel", s. 53-54.

nın yanısıra *Raiz*¹⁷ olarak adlandırılan Ortodoks Sırlar ve Ermeniler ile birlikte zaman zaman boy gösteren Yahudi ve Rum tüccarlar da, Macar topraklarından elde ettikleri ürünleri ve Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklardan satın aldıkları tütün, halı-kilim, sakız zamkı, somaki taşı, biber, zencefre vb. ticaret maddelerini Viyana'ya kadar getirmekteydiler.¹⁸

Osmanlıların Macaristan topraklarını ele geçirip Viyana önlerine geldikleri 1529 yılına kadar Viyana ve Budin arasındaki ticaret faaliyetlerinde, o ana kadar bu topraklar üzerindeki nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Alman ve Macar tüccarlar söz sahibi olmuş; uzunca bir süre Macar ve Erdel tüccarlarının hâkim olduğu Budin ve Osmanlı toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerinde ise, XVI. yüzyıl ortalarından itibaren sayıları gitgide artan Dubrovnikliler ve Osmanlı tebaasına mensup tüccarlar ön plâna çıkmıştı.¹⁹

¹⁷ Carl v. Peez'e göre ("Alte Serbische Handelsbeziehungen zu Wien", *Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung*, XXXVI/3. Heft, Wien 1915, s. 499-500) "Reiz" veya "Reizen" olarak adlandırılan tüccarlar, daha erken dönemlerde Macarca "Rácok" olarak ifade edilen ve Leitha nehrinin her iki tarafında çok sayıdaki yer ve şahıs isimlerinde izleri bulunan Sırlardan başkası değildir. Avusturya yönetimi tarafından 1578 yılında büyükelçilik göreviyle İstanbul'a gönderilen Protestan vaiz David von Ungnad, İstanbul'a yaptığı yolculukla ilgili kaleme aldığı günlüğünde (Johann David, *Zunner, Tagebuch*, Frankfurt am Main, 1674) "Raiz" olarak adlandırılan etnik topluluk için şunları kaydetmiştir: "Budin'in aşağısında Papis, Tolna vb. yerlerde Hristiyanlar arasında "kötü Raitzen" olarak adlandırılan, hırsızlığa alışmış, hain bir bir millet yaşamaktadır. Bulgaristan'a kadar uzanan topraklarda kendilerine rastlamak mümkündür. Hırvatça (Crabatisch) konuşurlar; kökleri buraya dayanır ve Hristiyanlığa ihanet içerisindedirler. Para karşılığı yardım da yaparlar. Hristiyan topraklarından geçen yolları iyi bildiklerinden Türklere insan ve büyük baş hayvan naklinde yardımcı olurlar. "Türkler'e esir düşen gençler mutlaka Sırlar tarafından ele verilmiştir. Çok oynak bir milletler; hırsızlıkta, haydutlukta ve adam öldürmede Türklere geri kalmazlar. Sınırlarımız hakkında bilgi sahibi olmaları ve bizlere ihanet içerisinde olmaları nedeniyle, sınır bölgelerinde gençlerin dışında yakalamış oldukları yetişkinleri de ele verirler". Peez'e göre bu durum, İki can düşmanı (Osmanlılar ve Habsburglar) arasında sıkışıp kalan Sırların, varlıklarını sürdürbilmeleri için kişiliklerinden çok taviz vermek zorunda kalmalarından kaynaklanmıştır.

¹⁸ Herbert Hassinger, "Die Erste Wiener Orientalische Compagnie 1667-168", *Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, 35. Band, Stuttgart 1942, s. 7 (Burada itibaren "Orientalische Compagnie" olarak verilecektir).

¹⁹ András Kubinyi, "Die Asuwirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541", *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Hrsg. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band I, Graz 1971, s. 213; Pickl, "West-Ost Handel", s. 38.

Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya arasında XVI. yüzyıl başlarından itibaren görülen bu ticarî münasebetlere rağmen, XVI. yüzyıl boyunca iki bölge arasında doğrudan kurulan ticaret köprüsünün yeterince canlılık kazandığını düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü iki devlet arasında ticaret faaliyetlerine resmiyet kazandırılması ve ticaret faaliyetleriyle ilgili ayrı hukukî düzenlemeler yapılması, ancak XVII. yüzyıl başlarında mümkün olmuştur.

Osmanlı ve Avusturya toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerine yönelik tespit edilebilen ilk hukukî düzenleme, iki devlet arasında 28 Haziran-8 Temmuz 1615 tarihinde imzalanan ve 20 yıl geçerli kalması öngörülen oniki maddelik ahidnamedir. Bu ahidnamenin 9. ve 10. maddelerinde iki devlet arasındaki ticaret serbestiyetine ve konsolosluga değinilmiş; ticarî amaçlarla Osmanlı topraklarına gelmek isteyen Avusturya tüccarlarının, girişte tezkere aldıktan sonra, Osmanlı toprakları dahilinde serbestçe ticaret yapabilmeleri öngörülmüştür. Bu ahidname uyarınca, nehir veya deniz yolunu kullananların Avusturya bayrağı taşımaları; kara yolunu kullananların da ellerinde temessük bulundurmaları istenmiş; aksi hâlde Avusturya tüccarlarının kullandıkları gemi, ticaretini yaptıkları emtia ve üzerlerinde taşıdıkları nakit paraya el konulacağı bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı toprakları dahilinde ölen Avusturya tüccarlarının malları teminat altına alınacak ve davalarının görülmesiyle ilgili kolaylıklar sağlanacaktır.²⁰

Avusturya tüccarlarının Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine yönelik fazla bilgi içermeyen ve Avusturya topraklarında faaliyet göstermesi muhtemel Osmanlı tüccarlarından bahsetmeyen bu ahidname, ticaret faaliyetleriyle ilgili meselelerin iki devlet arasında ilk olarak ele alınması ve iki bölge arasında ticaret serbestiyetini sağlaması bakımından önemlidir. Bununla birlikte Osmanlı-Avusturya ticareti ile ilgili daha kapsamlı maddeler içeren ve Osmanlı topraklarındaki Avusturya tüccarlarının hukukî statülerine açıklık kazandıran ilk resmî düzenleme, Sultan I. Ahmed tarafından 1617 yılında Avusturya'ya verilen ahidnamedir.²¹ İki bölge arasında

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.DVN.DVE, 57/1, 7, 9 ve 10. maddeler.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ahid defterlerinde kaydı bulunmayan bu ahidname, bilinen bazı anlaşma koleksiyonları ve araştırma yazılarında bir ticaret anlaşması olarak yer almıştır. Ahidnamenin Almanca metni *Österreichische Wirtschaftspolitische Archiv* yayınlarının Osmanlı İmparatorluğunun ticaret anlaşmalarına tahsis edilen sayısında ("Die Kapitulations- und Handelsverträge der Türkei", IX. Jahrgang

hem kara, hem de nehir yoluyla serbest ticarete imkân tanıyan ve o ana kadar Avusturya'nın Osmanlı yönetimi ile imzalamış olduğu en kapsamlı anlaşma olan 28 Kasım 1617 tarihli bu ahidnamenin ilk altı maddesi, büyük ölçüde daha önceki barış anlaşmasında değinilen konuları ele almıştır. Ahidname maddelerinin sıralanmasında önce, Osmanlı Devleti ile barış hâlinde olan diğer bütün devletlerin tüccarlarına tanınan haklardan Avusturya Devleti tebaası tüccarlarının da yararlanabileceği, başkonsolosun İstanbul'da ikamet edeceği ve Osmanlı Devletinin onay vermesi şartıyla bütün iskele ve limanlarda konsolosluk açılabilmesi kaydedilmiştir.²² Ahidnamenin 8. maddesinde, deniz ulaşımının geri dönmelerine fırsat vermemesi hâlinde, Osmanlı İmparatorluğuna deniz yoluyla gelen Avusturya tüccarlarının, buldukları iskele ve limanlarda diledikleri kadar kalıp serbestçe ticaret yapabilecekleri; inançları ve buldukları yerlerde kalma süreleriyle ilgili başkaları tarafından rahatsız edilemeyecekleri; bu konuda ihtilaf yaşanması hâlinde meselenin konsoloslar tarafından çözüleceği belirtilmiştir.²³ Osmanlı topraklarında ölen Avusturya tüccarlarının mal varlığı hiç bir şekilde beytülmal için alıkonulmayacaktır (11. madde). *Roma imparatorlarının*²⁴ topraklarından Osmanlı topraklarına gelecek olan tüccarlar, mükellef oldukları vergileri ödedikten sonra geliş gidişlerinde

(April/Mai/Juni), 1909, 421-426. Buradan itibaren "Handelsverträge" olarak verilecektir) 47 madde hâlinde yer almıştır. Joseph Joseph Grunzel, eserinde (*Die Handelsbeziehungen Österreich-Ungarns zu den Balkanländern*, Wien 1892, s. 137-172) orjininin bozuk bir tercümesi olarak tanımladığı bu metne son dönem Almanca ve daha sade bir dille yer vermiştir. Aynı ahidname metni I. de Testa'nın eserinde de (*Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Étrangères*, Paris 1898, IX, 29) "Evahir-i Cemaziyelahir 1026/25 Haziran-4 Temmuz 1517" tarihiyle yer almıştır. Avusturya arşivindeki Almanca nüshadan Fransızcaya çevrildiği ifade edilen anlaşma metni maddelendirilmemiştir. Söz konusu ahidname Joseph von Hammer tarafından da zikredilmiştir (*Osmanlı Tarihi*, Çev. Mümin Çevik ve Erol Kılıç, İstanbul 1993, II, 762). Grunzel'e göre (*a.g.y.*) bu anlaşmanın imzalanmasında en önemli rolü, 1615'te imzalanan barış anlaşmasının teyidi için 1617 yılında İstanbul'a gönderilen Avusturya elçisi Freiherr Hermann von Czernin olmuştur. Bir önceki barış görüşmelerinde önemli rol üstlenmiş olan kâtip ve tercümanı Cesaro Gallo ve 150 kişilik maiyetiyle İstanbul'a gelen Czernin, Haziran ve Temmuz aylarındaki hummalı çalışmalardan sonra Osmanlı yönetimi ile ayrı bir ticaret anlaşması imzalamaya muvaffak olmuştur.

²² "Handelsverträge", s. 422.

²³ "Handelsverträge", s. 423; Grunzel, *a.g.e.*, s. 138.

²⁴ Monarşik bir devlet olan Avusturya'nın devlet başkanları (arşidükleri), 1742-1745 yılları arası hariç, 1439-1806 yılları arasında aynı zamanda "Roma Cermen İmparatoru" ünvanını da taşımışlardır.

gemi kaptanları, reisleri ve zabıtlar tarafından hiç bir şekilde engellenmeyecektir ve mallarına zarar verilmeyecektir. Kadılar da, yanlarında yardımcıları ve ticaretini yaptığı eşyası olan bu durumdaki tüccarları geliş gidişlerinde engellemeyeceklerdir (26. madde). Osmanlı toprakları dahilinde ölen Avusturya tüccarlarının mal varlıkları, vasiyetlerinde belirledikleri varislerine teslim edilecektir. Vasiyet bırakmadan ölecek olurlarsa, terekeleri konsolos nezaretinde yardımcı veya ortaklarına verilecektir (28. madde). Roma imparatorlarının tüccarları Osmanlı topraklarında alış-veriş ve diğer meselelere dair bütün hukukî işlemlerini kadı nezdinde gerçekleştirecekler ve yaptıkları muameleler için kadıdan mühürlü bir yazı alacaklardır. Hukukî muameleye sahne olan meseleyle ilgili sonradan ihtilaf çıkması hâlinde, kadıdan alınan bu mühürlü kâğıda başvurulacaktır. Kadıda kaydı yapılmayıp mühürlü kâğıt alınmayan hukukî işlemlerde sonradan ortaya usulsüzlük çıkarsa, böyle işlemlerin davaları görülmeyecektir. Tüccarlara yönelik yanlış beyanata dayalı şikayetler de dikkate alınmayacaktır (29. madde). Avusturya tebaası tüccarından birisi kefilî olmadan ölecek veya ortadan kaybolacak olursa, yerine, Avusturya topraklarından Osmanlı topraklarına ticaret maksadıyla gelenlerden hiç bir kimse tutuklanmayacaktır (30. madde). Tüccarlar istemedikleri bir malı satın almaya zorlanmayacaklardır. Bir mesele hakkında kadının huzuruna çıkmaları gerektiğinde, *dragoman*ları (tercümanları) gelene kadar dava görülmeyecek; ancak bu bahane ile de davanın görülmesi ertelenmeyecektir (33. madde). Eğer Avusturya tüccarlarından birisi konsolosun bilgisi dahilinde Müslüman olacak olursa, ülkesinden getirdiği eşya ve para kendisinden alınarak konsolosa teslim edilecek ve hak geçmemesi için konsolos tarafından mal sahiplerine geri iade edilecektir. Bu durumdaki tüccarlara kadı ve diğer yetkililer müdahale etmeyecek; Müslüman oluş biçimindeki eksiklikler öne sürülerek başkaları tarafından rahatsız edilmelerine izin verilmeyecektir (41. madde).

1617 yılında Avusturya'ya verilen ticaret ahidnamesi, XVII. yüzyılın geri kalan bölümünde de ticarî meselelerle ilgili en kapsamlı hukukî düzenleme olma özelliğini muhafaza etmiştir. XVII. yüzyıl sonunda imzalanan Karlofça anlaşmasında (1699) ticarete ve tüccarlara dair meseleler kapsamlı olarak ele alınmamış, ancak daha önceki ahidnamelere atıfta bulunularak Avusturya tüccarlarının Osmanlı topraklarında güven içerisinde ticaret yapabilecekleri; elçilerin görevleri sırasında ticarî meselelerden sorumlu adamlar tayin edebilecekleri ve hangi milliyetten olurlarsa

olsunlar Roma İmparatoruna tâbi olan tüccarların Osmanlı topraklarındaki diğer bütün *müste'minlere*²⁵ tanınan haklardan yararlanabilecekleri kaydedilmiştir.²⁶

XVII. Yüzyılda Avusturya'nın Doğu Ticareti

XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı-Avusturya ticaretiyle ilgili hukukî düzenlemelerin, sadece Osmanlı topraklarında faaliyet göstermesi muhtemel Avusturya tüccarlarının durumunu ele almasından da anlaşılacağı gibi, iki bölge arasındaki ticarete Avusturya yönetiminin insiyatifini ön plâna çıkardığı ve Avusturya yönetiminin kendi tüccarlarının faaliyetleri için yeni açılımlar peşinde koştuğunu ortaya koyduğu aşikârdır. Esasen bu durum, son dönemde Avusturya ticaret hayatında yaşananlarla yakından ilgilidir. Zira XVI. yüzyıl sonlarında, eskiden beri Viyana'daki ticaret faaliyetlerinde söz sahibi olan Yukarı Alman tüccar gruplarının ağırlıkları azalmış ve Viyana'daki yerli ve yabancı tüccarlardan bir kısmı Osmanlı ticaretinde söz sahibi olabilecek seviyeye gelmişlerdir. II. Rudolf'un (1576-1612) sarraflarından Lazarus Henckels von Donnersmarck'ın öncülük ettiği Viyanalı tüccarlar, Macar ve Erdel tüccarlarının aracılığıyla Viyana-İstanbul arasındaki ticaret bağlantılarını güçlendirmeyi ve Venedik'i devre dışı bırakarak İstanbul'dan ipekli, pamuklu ve baharat ithal etmeyi plânlamaya başlamışlardır.²⁷ Ancak Hassinger'e göre Avusturya tüccarları bu plânları hayata geçiremedikleri gibi, XVII. yüzyıl başlarındaki iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini geliştirmeye yönelik ticarî teşebbüslerde aktif olarak yer almayı da başaramamışlardır. Nitekim Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticaretle ilgili meselelere ilk kez yer verilen 28 Haziran-8 Temmuz 1615 tarihli barış anlaşmasının imzalandığı yıl,

²⁵ *Müste'min*, bir veya birkaç yıl gibi uzunca bir süre Osmanlı topraklarında kalan yabancı tüccarlar için kullanılan bir tabirdi. Osmanlı Devleti bu tüccarlara, Osmanlı topraklarında seyahat edebilmeleri için bir ferman vermekte; bu ferman onlara can ve mal güvenliği ve seyahatle ilgili diğer birtakım kolaylıklar sağlamaktaydı. *Müste'min*, padişah tarafından verilen *izn-i hümayûn* (mürûr-nâme) ile kadı veya diğer yetkililer tarafından verilen *yol tezkeresini* yanında taşımak zorundaydı. Belli başlı limanlarda ve belirli hanlarda ikamet eden *müste'minlere*, ahidnamelerde yer alan esaslar gereği, denizlerde serbest seyir, limanlarda demirleme ve yükleme-boşaltma imkânları sağlanmakta; emniyet, yardım ve himaye kapsamına giren diğer kolaylıklar sunulmaktaydı (Halil İnalçık, "İmtiyazat", *Encyclopedia of Islam*, 2nd ed., 1971, III, 1180-82).

²⁶ BOA, A.DVN.DVE 57/1, 21/10.

²⁷ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 7-9.

Avusturya yönetimi ve Viyana tüccarları arasında Osmanlı topraklarına yönelik ticarî teşebbüslerle ilgili ciddî pazarlıklar yapılmış; ancak Viyanalı tüccarların olumsuz tavrı nedeniyle bu pazarlıklardan bir sonuç elde edilememiştir. Aralarında saray tüccarlarının da bulunduğu ve yarıya yakınına Augsburg ve Nürnberg'li tüccarların oluşturduğu 60 kadar Viyana tüccarı, Osmanlı yönetiminin kendilerine tanıdığı serbestiyeti değerlendirmek yerine, faaliyetlerini kendilerine birtakım ayrıcalıklar sağlayan Viyana çevresiyle sınırlı tutmakla yetinmişlerdir. Bu nedenle Osmanlılarla yapılan ticaret eskiden olduğu gibi Habsburg idaresindeki Macar ve Budin tüccarlarının tekelinde kalmaya devam etmiştir.²⁸

1615-1617 yıllarına ait çoğunluğu Macaristan'dan Viyana istikametine kara yoluyla nakledilen ticaret maddelerinden tahsil edilen *Maria Ellend* gümrük kayıtları, bu dönemde yapılan ticaret faaliyetlerinde Cluj (Klausenburg), Debrecen ve Sibiu (Hermannstadt) şehirlerindeki Erdel ve Macar tüccarlarının aktif olarak yer aldıklarını göstermiştir. Bu tarihlerde Hermannstadt (Cluj) tüccarlarının Viyana'ya en fazla ithal ettikleri ticaret maddelerinin başında balmumu ve cıva yer almıştı.²⁹ Aynı dönemde Viyana ile Osmanlı hakimiyeti altındaki Güneydoğu Avrupa toprakları arasındaki ticarete, 1617 tarihli ahidname ile sağlanan ticaret serbestiyetini iyi değerlendiren Budin ve Belgrad'lı *Raitzen* tüccarları söz sahibi olmuşlardı. Bu dönemde Avusturya tüccarlarının katkısı, Avusturya Savaş Meclisinin Türklerle yapılan ticarete muhalif tavır alması nedeniyle sınırlı kalmıştı.³⁰

Raiz olarak adlandırılan tüccarlar, XVII. yüzyılda Avusturya'nın Osmanlı topraklarına yönelik dış ticaretinde söz sahibi olan Macar, Erdel, Ermeni, Yahudi vb. tüccar grupları arasında farklı bir yer işgal etmişlerdir. Avusturya yönetimi nezdinde itibarları oldukça kötü olan *Raiz* tüccarları Osmanlı tebası olarak Türkçeyi ve Türk kültürünü iyi bilmeleri ve Viyana'da ikamet etmekte olan çok sayıdaki Slav nüfusuyla ana dillerini kullanarak yakınlık kurmaları sayesinde, Osmanlı ve Avusturya arasında savaşların yapıldığı dönemlerde, ticaret faaliyetlerini canlı tutmaya çalış-

²⁸ A.g.y.

²⁹ Othmar Pickl, "Österreichisch-Ungarische Handelsbeziehungen entlang der Donau vom 15. bis zum 18. Jahrhundert", *Historischer Jahrbuch der Stadt Linz 1987*, Linz 1988, s. 30 (Buradan itibaren "Donau" olarak verilecektir).

³⁰ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 14; Pickl, "Ost-West Handel", s. 40.

mışlardır.³¹ XVII. yüzyıl sonlarına doğru da, kendileri gibi Osmanlı tebaası olan Ermenilerle birlikte Viyana ve Osmanlı toprakları arasındaki ticaret faaliyetlerini ellerine geçirmişlerdir. 1663-1668 yılları arasında *Raiç* tüccarlarının Belgrad ve Budin'den Viyana'ya ithal ettikleri ticaret maddeleri arasında tütün, halı ve kilimler, yünlü kumaşlar, baharat, yiyecek maddeleri, sakız zamkı, somaki taşı; 1699 yılında ithal ettikleri ticaret maddeleri arasında ise, tuhafiyeye eşyası, vitriol, sahtiyan, ve yiyecek maddeleri yer almıştır. *Raiç* tüccarlarının Viyana'ya yaptıkları ithalat, Viyana'dan Osmanlı topraklarına yaptıkları ihracata oranla fazlalık vermiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Viyana'dan Budin, Belgrad, Ösek ve Tırnova'ya ithal ettikleri ticaret maddeleri arasında ise tel, çivi, bıçak, tenekeler, tenekeler ibrik ve yağdanlıklar, kupa ve leğenlerin kalaylanmasında kullanılan sahte kalay, ahşap eşya, Şilezya menşeli kumaş, kaba kumaşlar, kunduz postu, kadın elbiseleri için çok aranan bir ipekli kumaş çeşidi olan *cronräsche*, *schambloth* olarak adlandırılan ipekli kumaşlar, çivit, şap, İngiliz dokumaları ve yünlüler yer almıştır.³²

XVII. yüzyıl başlarında Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında oluşan ticarete elverişli ortamın Avusturya tarafından iyi değerlendirilememesinin ardında değişik nedenler yer almıştır. Mezhep savaşı olarak başlayan ve daha sonra Roma Cermen İmparatorluğunun sınırları dışına taşan 30 yıl savaşları sırasında (1618-1648) iki bölge arasında aracılık rolü üstlenen tüccarların faaliyetlerinin aksaması; Viyana'da fiyatların yükselip vergilerin arttırılması ve Protestan gruplara karşı sürdürülen takibatlarda zanaat ve ticaret erbabından bir kısmının uğraşlarını terketmek zorunda kalması, XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini aksatan faktörler arasında yer almıştır. Öte yandan XVII. yüzyıl boyunca merkezileşme yönünde önemli adımlar atan Avusturya'nın en kalabalık ve en önemli tüketim merkezi durumundaki Viyana'da saray çevresinin ve devlet bürokrasisinin sürekli genişleme göstermesi ve sanayii yeterince gelişmemiş olan şehrin ithalat-ihracat dengesinde sürekli açık vermesi, dış ticarete yeni açılımlar yapılmasını zorunlu kılmıştır.³³ Esasen XVII. yüzyıl genel olarak Avusturya sanayii ve ticaret hayatı için verimsiz bir dönem olarak değerlendirilmiştir. 30 yıl savaşları başında Avusturya-

³¹ Peez, *a.g.m.*, s. 498-99.

³² Peez, *a.g.m.*, s. 502-504.

³³ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 9-10.

nın bazı bölgelerindeki zanaat kolları gelişme içerisinde olduğu hâlde, savaş sonrası dönemde imparatorluk ekonomisi genel bir düşüş içerisinde girmiştir. Avusturya'nın kendi sanayiinin düşüş içerisinde olması, beraberinde yabancı menşeli malların daha fazla ithal edilmeye başlamasına ve sermayenin dışarıya kaçmasına yol açmıştır.³⁴ Ülkenin içine düştüğü malî sıkıntı ve merkezîleşen devlet bürokrasisi için ihtiyaç duyulan yeni kaynaklar, XVII. yüzyılın ikinci yarısına girilirken, iktisadî zihniyetin değişmesine ve eski iktisadî örgütlenmenin çözülmesine yol açmıştır. Artık devlet, bu dönemde *merkantilizm* adıyla anılan ve ülkenin ekonomik kaynaklarının güçlendirilerek daha iyi kullanılmasına dayanan politikalar izlenilmesi gerektiğini kavramıştır.³⁵ Benimsenen yeni politikalara paralel olarak ilk hayata geçirilme imkânını bulan iktisadî kurumlar arasında da, ticaret şirketleri yer almıştır. Avusturya'da tüccarların yüksek kâr getiren yabancı malların ticaretine yönelmeleri ve ülkenin yararına olacak merkantil tedbirlere uymakta isteksiz olmaları, öte yandan sermaye bakımından da güçsüz bulunmaları, dış ticarete aktif hâle gelebilmek için ticaret şirketleri kurma fikrinin benimsenmesine yol açmıştır. Ticaret şirketlerinin kurulmasıyla, ülke içinde üretilen malları yurt dışında pazarlayabilmek, büyük çaplı ticarî teşebbüslere sermaye tedarik edebilmek ve yabancı tüccarların rekabetine karşı koyabilmek amaçlanmıştır.³⁶

Viyana Oryantal Ticaret Şirketi

Avusturya'da belirli çevrelerde kabul gören merkantil yaklaşımlar, XVII. yüzyılın ikinci yarısına girilirken Osmanlı İmparatorluğu ile ticarî ilişkilerin düzenli hâle getirilmesi ve bu ticaretin Avusturya tüccarları tarafından yönlendirilebilmesi için bir *Oryantal* ticaret şirketi kurulması fikrini gündeme getirmiştir. Vasvar barış anlaşmasının ardından 1655 yılında Tuna nehrini kullanarak İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Graf Walther Leslie, Osmanlı yönetimine kara ve nehir yoluyla yapılan ticaret

³⁴ Franz Martin Mayer, *Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich*, Verlag der Wagnerischen Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck 1882, s. 1-2.

³⁵ Alfred Hoffmann, "Österreichs Wirtschaft im Zeitalter der Aufklärung", *Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit*, Verlag für Geschichte und Politik Wien, Wien 1979, s. 247 (Buradan itibaren "Aufklärung" olarak geçecektir).

³⁶ Alfred Hoffmann, "Österreichs Wirtschaft im Zeitalter der Absolutismus", *Staat und Wirtschaft im Wandel der Zeit*, Verlag für Geschichte und Politik Wien, Wien 1979, s. 238 (Buradan itibaren "Absolutismus" olarak verilecektir); Hoffmann, "Aufklärung", s. 253.

faaliyetlerine yeniden serbestiyet getirilmesi ve 1617 tarihli ticaret sözleşmesiyle tanınan imtiyazların yenilenmesi teklifinde bulunmuş; Leslie'nin bu teklifi Osmanlı yönetimi nezdinde de kabul görmüş ve 1666 yılında, 1617 yılında Avusturya tüccarlarına tanınan haklar yenilenmiştir. Bu gelişme üzerine 1667 yılında, dönemin iktisat teorisyenlerinden Hochann Joachim Becher'in (1635-1682) kişisel çabaları sayesinde, Osmanlı topraklarına yönelik ticaret yapması beklenen Viyana Oryantal Ticaret Şirketi kurulmuştur. Şirketin gerçek kurucusu olan İtalyan asıllı Lelio de Luca, elçiliği sırasında Leslie'ye refakat etmiş ve İstanbul'daki ilk Alman konsolosu olarak görev yapmıştır. Şirket, savaş aletleri dışında her türlü mamul veya hammadde hâlindeki ticaret maddesini Osmanlı topraklarına ihraç ve başta ipek, yün, pamuk, hayvan postu, tabaklanmış deri, vb. ticaret maddeleri olmak üzere her türlü Türk menşeli ticaret maddesini Osmanlı topraklarından ithal etme imtiyazını elde etmiştir. Oryantal Ticaret Şirketi'nin haiz olduğu diğer ayrıcalıklar gereği Avusturyalı tüccarların Osmanlı İmparatorluğundan ticaret eşyası ithal etmeleri yasaklanmış; yabancı tüccarlardan ithal ettikleri malları önce şirkete satmaları istenmiş; Avusturya ve Macaristan sınırları içerisinde gümrük kolaylıkları sağlanmıştır.³⁷

Şirketin kurulduğu yıl Temmuz ayında Tuna nehri üzerinde ticaret eşyası yüklü dokuz gemi ile birlikte yola çıkan konsolos Lelio de Luca, güzergâhları üzerinde yer alan Budin ve Belgrad'da, bu şehirlerde kaldığı süreler içerisinde temsilcilikler açmış; Rusçuk'ta Yaş ve Braşov'a istihbarat amaçlı adamlar göndermiş; Edirne'de de Eflak voyvodalarıyla ticaretle ilgili görüşmeler yapmış ve kendilerinden vaatler almıştır.³⁸ 1668 yılında İstanbul'a hareket edilmiş ve şirketin üçüncü temsilciliği İstanbul'da açılmıştır. 1667-1668 yıllarında Osmanlı topraklarına gelen bu dokuz geminin

³⁷ Hans Halm, *Österreich und Russland, Erster Band: Donauschiffahrt und -Handel nach dem Südosten 1718-1780*, Verlag Thiel und Hintermeister, Breslau 1943, s. 64; Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 10, 15.

³⁸ Lelio de Luca bu seferler sırasında nehir yolculukları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermişti. Ona göre bu dönemde Avusturya ve Osmanlı toprakları arasında Rumeli üzerinden gerçekleştirilecek ticaret faaliyetlerinde, kara nakliyatından olabildiğince kaçınılmalı ve Tuna nehri kullanılmaya çalışılmalıydı. Çünkü kara yoluyla Osmanlı topraklarına yapılan nakliyat, Viyana'dan İstanbul'a nehir yoluyla yapılan nakliyattan 4-5 kat daha pahalıya malolmaktaydı. Ancak Viyana'dan İstanbul'a kadar yaklaşık 6 hafta süren nehir yolculuğuna dayanabilecek sağlam gemiler bulunamaması nedeniyle Viyana'dan kalkan gemilerin sadece Rusçuk'a kadar seyredebilmesi de ayrı bir handikaptı (Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 19-20).

taşıdığı değerli ticaret eşyası arasında ilk sırayı 1000 parça yünlü kumaş, 21 parça Hollanda dokuması, çoğunluğu Moravya menşeli dokumaların oluşturduğu 275 parça düşük kaliteli kumaş, tafta, “kronrasch” dokumaları, baharat (zencefil, biber, tarçın, küçük hindistan cevizi, misket yaprağı) ve çivit almış; bu ticaret maddelerini tırpan, bıçak, demir tel vb. Steyr ve Nürnberg menşeli demir ve pirinç aletler izlemiştir. Bakkam ağacı, altın ve gümüş tel, Avusturya safranı, kâğıt, Schlackenweld menşeli kalay, bakır, demir ve çelik ise cüzi miktarlarda nümune olarak getirilmiştir.³⁹

Dönüş sırasında ithal edilen ticaret maddeleri arasında ise, o ana kadar genellikle Ermeni ve Raizen tüccarlarından ithal ettikleri halı, kilim, battaniye, tütün, zamk gibi maddelerin yanısıra, duvar süsü olarak kullanılan örtü ve kilimler, pamuklu tül ve perdeler, İran menşeli ipekli ve yünlüler, bazen, değişik renklerdeki Türk kumaşları, keten bezi ve tafta gibi lüks tüketim maddeleri, şapka yapımında kullanılan ve o ana kadar Hollanda'dan ithal edilmekte olan deve kılı, değişik renklerde pamuk ipliği, Boğdan'dan temin edilen ham ve tabaklanmış hayvan derileri, balmumu, pirinç, sakız zamkı, başta samur olmak üzere değişik hayvan postları, nümune olarak getirilen grena (nar taşı) ve sarı zırnık yer almıştı. İstanbul ve İzmir'den satın alınan bu ticaret maddeleri Tuna nehri üzerinden Komorn'a kadar nehir yoluyla getirilmiş; daha sonra arabalarla Viyana'ya nakledilmiştir. Şirketin 1678 ve 1682 yıllarında Osmanlı topraklarından Viyana'ya yaptığı ithalat şu şekilde oluşmuştur:⁴⁰

³⁹ Hassinger, *a.g.m.*, s. 16-18.

⁴⁰ *A.g.m.*, s. 22-25.

TABLO I: Viyana Oryantal Ticaret Şirketi'nin Osmanlı İmparatorluğundan İthalatı

	1682	1678
Biber	1367 Zentner ⁴¹	726 Zentner
İpekli ve yarı ipekli çorap	24.000 Florin ⁴²	25.500 Florin
Yün çorap ve eldiven	25.000 Florin	100.000 Florin
Kadife ve ipekli kumaşlar	400.000 Florin	500.000 Florin
Atlas ve tafta		
Kadeh (kupa-bardak)	2797 parça	1225 parça
“Kroncrasch” dokumaları	1867 parça	2629 parça
Kaliteli yünüler	4389 parça	2896 parça
Düşük kalite yünüler	2690 parça	3303 parça
Bazen (pamuklular)	797 parça	1327 parça
İtalyan, Hollanda ve İngiliz kumaşları	99.000 florin	154.000 florin
Duvar süsü olarak kullanılan örtü ve kilimler	4.748 florin	9.570 florin
Bitkisel yağ	3327 Zentner	
Sahtiyan	685 Zentner	668 Zentner
Kürk ve kürklü eşya	19.793 florin	32.578 florin

Oryantal Ticaret Şirketi'nin ticaretini yaptığı maddelerden birisini de, ağırlıklı olarak Macaristan topraklarından tedarik edilen kasaplık büyük baş hayvanlar oluşturmaktaydı. XVII. yüzyılın ilk yarısında Avusturya'da, Macaristan'dan gelen büyük baş hayvanların ticaretini ele geçirmek için Viyanalı, Macar ve Roma Cermen İmparatorluğuna mensup Alman tüccarlar arasında yoğun bir mücadele yaşanmış ve bu mücadeleye devlet müdahale etmek zorunda kalmıştı. Viyana'nın et ihtiyacını karşılamakla mükellef olan Avusturya tüccarları da, Macar sığır tüccarları tarafından dikte edilen yüksek fiyatları aşağıya çekebilmek ve darlık zamanlarında başkentini et sıkıntısına düşmesini önlemek için daha XVII. yüzyıl başlarında şirketleşme yoluna gitmişlerdi; 1623 yılında Viyana'da kurulan *Landesverleger Viehcompagnia* adlı şirketle İmparatorluk mensubu tüccarlara, Macar sığırlarını satışı çıkarıldıkları noktalardan satın alma ve başka bölgelere nakletme imtiyazı verilmişti.⁴³

⁴¹ 1 zentner= 50 kg.

⁴² Avusturya topraklarında *gulden, taler vb.* altın ve gümüş sikkelerin hesaplanmasında kullanılan bir hesap para birimi olup XVIII. yüzyıldaki paritesi 1-1,5 kuruş arasında seyretmiştir.

⁴³ László Makkai, “Der Ungarische Viehhandel”, *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650*, Hrsg. von Ingomar Bog, Wien 1971, s. 505; Hassinger, “Orientalische Compagnie”, s. 29-31.

1663-64 yıllarında Osmanlılara karşı sürüdürülen savaşlar sırasında şehrin et stoğunun azalması ve fiyatların yükselmesi de, Oryantal Ticaret Şirketinin şehrin et ihtiyacını karşılamayı üstlenmesine zemin hazırlamıştı. Bu gelişmelerden sonra şirket, şehirdeki kasaplarla birlikte tespit edilen bir fiyat üzerinden 1668-1673 yılları arasında Viyana'nın bütün et ihtiyacını karşılamayı üstlenmiş; 1674 yılında, şehre ithal ettiği büyük baş hayvan sayısını önceki yıllara göre artırarak 25.000'lerden 30.000'e çıkarmıştı.⁴⁴

Büyük baş kasaplık hayvanların XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya toprakları arasında mübadeleye sahne olan en önemli ticaret maddeleri arasında yer aldığı ancak bu ticaretin önemli bir bölümünün Avusturya topraklarını transit geçerek İtalya, İsviçre ve daha batıda kalan diğer Alman topraklarına yöneldiği bilinmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda Macaristan, Erdel, Boğdan ve Eflak'tan alınıp sürüler hâlinde batıda Venedik, Tirol, Strasburg ve Frankfurt gibi merkezlere ulaştırılan büyük baş kasaplık hayvanların sayısı yılda ortalama 100.000-190.000 olarak tahmin edilmekteydi.⁴⁵

AVUSTURYA'NIN DOĞU TİCARETİNDE RAKİP TÛCCAR GRUPLARI

Viyana Oryantal Ticaret Şirketi'nin faaliyet gösterdiği yıllarda (1667-1683) Tuna güzergâhındaki en büyük rakipleri, Macarlar ve *Raiz* olarak adlandırılan tüccarlardı. *Raiz* tüccarları bu yıllarda şirketin faaliyetlerinden olumsuz etkilenmişler; ancak XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin imzalamış olduğu ticaret ahidnamesinde öngörülen karşılıklı ticaret serbestiyeti maddesini iyi değerlendirerek çok geçmeden Tuna güzergâhı üzerindeki ticaret faaliyetlerinde eski etkinliklerini kazanmışlardı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Viyana'ya yerleşmeye başlayan ve burada açıktan açığa satış yapabildikleri dükkânları açan *Raiz* tüccarları örgütlü bir koloni haline gelmişlerdi.⁴⁶

1663-1668 yılları arasında Budin'de Viyana ile ticaret yapan 22 *Raiz* tüccarından 2'si Alman, 5'i de Macar ismi taşımaktaydı. Ancak Belgrad ile Viyana arasında ticaret yapan tüccarların sayısı daha kabarık olup, Belgradlı tüccarlara ait 45 kişilik liste içerisinde, Dubrovnik tüccarlarına

⁴⁴ Hassinger, *a.g.m.*, s. 45-46.

⁴⁵ Pickl, "West-Ost Handel", s. 35.

⁴⁶ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 38-39.

ait olması kuvvetle muhtemel İtalyan isimleri de geçmekteydi. Bu tarihlerde Belgraddaki ticaret faaliyetlerini Osmanlı yönetiminin himayesinde sürdüren Dubrovniklilerin güçlü bir ticaret kolonileri vardı.⁴⁷ Ancak Oryantal Ticaret Şirketi'nin Osmanlı ticaretine el atması, Dubrovnikli tüccarların faaliyetlerini de geriletmişti.⁴⁸

Raiz tüccarları, Yahudi tüccarlarla birlikte Sırbistan maden ocaklarından temin ettikleri ve Viyana darphanelerine getirdikleri değerli madenlerle Viyana'daki gümüş ihtiyacını karşılamakta da önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim 1678 yılında şehir dışı edilmekten kurtulan Ermeni asıllı Raiz tüccarlarından Johannes Diodato'nun zenginleşme süreci, 1666 yılında Viyana'ya geldikten sonra, başını çektiği bir grupla birlikte Osmanlı topraklarından Avusturya darphanelerine gayr-ı meşru yollardan sikke tedarik etmesiyle başlamıştı.⁴⁹ Ancak 1670 yılında, bu yıllarda büyük baş hayvan ithali için nakit paraya ihtiyaç duyan ve Osmanlı topraklarına ihrac ettiği ticaret maddelerinden elde ettiği gelirler yetersiz kalan Viyana Oryantal Ticaret Şirketi, bu ticarete el atmış ve gümüş ihtiyacının karşılanmasını üstlenmişti.⁵⁰

1663-1668 yılları arasında Osmanlı topraklarından Viyana'ya ithal ve Viyana'dan Osmanlı topraklarına ihraç edilen ticaret maddelerinden Viyana'da tahsil edilen vergi kayıtlarına bakılacak olursa, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini gerçekleştiren tüccarların yarıya yakını Ermeniler oluşturmuştur.⁵¹ Teply, bu gerçeği ve daha başka hususları da göz önüne alarak Raiz olarak anılan ve Ortodoks Sırlara atfedilen tüccar topluluğun önemli bir bölümünün Ermenilerden teşekkül ettiği sonucuna varmıştır.⁵² Zira Osmanlı hâkimiyetinin Macaristan'a yayılmasıyla birlikte, bu topraklardaki Ermeni nüfusu da artış göstermiş; Gran'a (Estergon) kadar olan Sırp (Raiz) şehirlerinin nüfusu büyük ölçüde Ermenilerden teşekkül et-

⁴⁷ Peez, *a.g.m.*, s. 504.

⁴⁸ Pickl, "Donau", s. 32.

⁴⁹ Karl Teply, "Johannes Diodato der Begründer der Wiener Kaffehaus", *Handes Amsorya*, 88. Jahrgang, Wien 1974, s. 93-106 (Buradan itibaren "1974" olarak verilecektir).

⁵⁰ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 26-28.

⁵¹ Hassinger, *a.g.m.*, s. 25-26.

⁵² Teply'ye göre ("Die Erste Armenische Kolonie in Wien", *Wiener Geschichtblätter*, Jahrgang 28, 1973, s. 107. Buradan itibaren "Armenische Kolonie" olarak verilecektir) bu iki grup tarafından gerçekleştirilen ticaret faaliyetlerinin % 50 ile % 75 arasında değişen bir bölümü Ermenilere aittir.

mişti. Aynı durum Belgrad için de geçerliydi. Dubrovnik tüccarlarının buradaki faaliyetlerinin zayıflamasının ardından burada da Ermeni tüccarlar ön plâna çıkmıştı.⁵³

Avusturya'da Osmanlı topraklarına yönelik ticaret teşebbüslerinin arttığı ve Oryantal Ticaret Şirketi'nin faaliyetlerini sürdürdüğü yıllarda, Viyana ile Budin, Belgrad ve diğer Osmanlı şehirleri arasındaki ticaret faaliyetlerini yönlendirmekte olan Sırp ve Ermenilere yönelik kuşku ve baskılar da artmıştır. Raiz olarak adlandırılan ve çoğunluğunu Sırpların oluşturduğuna inanılan tüccarlar, Osmanlı ticaretinde kendilerine rakip olmaya çalışan Viyana tüccarlarına karşı akla gelebilecek her türlü yöntem kullanmışlar ve muhtemel bir rekabeti bertaraf etmeye çalışmışlardır.

Raiz olarak adlandırılan bu tüccarlardan birisi olan Ermeni asıllı Johannes Diodato'nun (Owanes Astouatzatur, 1647/44-1725) faaliyetleri ve zenginleşme süreci belki de emsalleri arasında en fazla dikkat çekenidir. 1666 yılında geldiği Viyana'da Osmanlı topraklarından Avusturya darphanelerine gayr-ı meşru yollardan sikke tedarik etmesiyle ün yapan Diodato, bir yandan da balmumu, deri, büyük baş hayvan ve diğer Türk menşeli malların Viyana istikametinde ithalini ve tekstil ürünleri, metal aletler ve Viyana menşeli tuhafiyeler Budin ve Belgrad istikametine ihracını üstlenmiştir. 1670 yılında şehir içerisinde bir dükkân sahibi olan Diodato, II. Viyana kuşatmasıyla başlayan Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında da Osmanlı topraklarındaki ticaret ilişkilerini kesmemiş; Polonya, Boğdan, İstanbul ve Venedik'e uzanan çok geniş bir coğrafyayla bağlantılarını devam ettirmiştir. Savaş ve savaş sonrası yıllardaki karışıklık ortamında her türlü fırsatı değerlendirmesini bilmiştir. Örneğin Viyana kurtarıldıktan sonra, Osmanlı ordusunun savaş meydanında bıraktıkları silahları; Budin kuşatmasının ardından da, Avusturya'nın eline geçen Osmanlı esirlerinin ticaretini yapmıştır. Bu esnada bir yandan da sarraflığa devam etmiştir. 1690 yılında Avusturya tabiiyetine geçen Diodato, çok geçmeden gayr-ı menkul de edinmeye başlamış ve kısa zamanda 4 sarrafiye dükkânı açmıştır.⁵⁴

⁵³ Karl Teply, "Ein Vergessenes Kapitel Wiener Geschichte: Die Erste Armenische Kolonie in Wien", *Handes Amsorya*, 87. Jahrgang, Wien 1973, s. 462-463 (Buradan itibaren "Vergessenes Kapitel" olarak verilecektir).

⁵⁴ Karl Teply, "Armenische Kolonie", s. 108-109; Karl Teply, "1974", s. 93-106; Karl Teply, "Johannes Diodato der Begründer des Wiener Kaffehauses", *Handes Amsorya*, 89. Jahrgang, Wien 1975, s. 228-252, 358-370 (Buradan itibaren "1975" olarak verilecektir).

Peez'in aktardıklarına bakılırsa,⁵⁵ *Raiz* tüccarları sık sık Osmanlı topraklarında veba salgını olduğu söylentilerini çıkararak Viyana'da şehir duvarlarına veba hastalığını tasvir eden resimler çizmekteydiler. Bunun üzerine Avusturya yönetiminin vakit kaybetmeden aldığı karantina tedbirleri ise, çoğu zaman gizli yolları kullanan veya karantina noktalarını atlatmak için gece karanlığında yolculuk yapan Osmanlı tebası tüccarlardan çok, yerli tüccarların faaliyetlerini zorlaştırıyordu. Viyanalı tüccarlar, çıkarılan haberlerin doğru olmadığı ortaya çıkana kadar büyük kayıplara uğramaktaydılar.

Ancak benzer hadiselerin sık sık tekrarlanması, üstelik bazen beraberlerinde çok az miktarda ticaret eşyası olduğu hâlde sık aralıklarla Viyana'ya gelip gitmeleri, *Raiz* tüccarlarının casusluk yaptıkları ve Avusturya yönetimine karşı ihanet içerisinde oldukları kanaatinin güçlenmesine yol açmıştır. 1670'li yılların başlarında *Raiz* tüccarlarının Viyanadaki faaliyetleri yakın takip altına alınmış; 1678 yılında da tamamına yakını sınır dışı edilmiştir.⁵⁶ Şehirden sürülme kararıyla karşı karşıya kalan 9 *Raiz* tüccarının en az 5'i Ermenidir.⁵⁷ Konstantin Ciriako, Teply'nin Viyana'da kahvehanelerin kurucuları arasında gördüğü Johannes Diadato ve II. Viyana kuşatması sırasında tercümanlık görevi yapan Georg Franz Koltchitzky⁵⁸ bu uygulamanın dışında kalmışlardır.⁵⁹ Ancak şehirde ikamet ettiği hâlde sınırdışı uygulamasına maruz kalmamak amacıyla dükkânlarının kepenklerini indiren ve şehri geçici olarak terkedenler de olmuştur. Nitekim şehir dışı edilenler de bir süre sonra tekrar geri dönmüşler ve kısa süre içerisinde tekrar kalabalıklaşmışlardır.⁶⁰

⁵⁵ Teply "1975", s. 504-505.

⁵⁶ Teply, *a.g.m.*, s. 504-509.

⁵⁷ Bu tespit Teply'ye ait olup kendisi Ermenilerin sayısının 7'ye de çıkarılabileceğini ima eder ("Armenische Kolonie", s. 108); Peez ise (*a.g.m.*, s. 509) Ermenilerin adını hiç bir şekilde anmayıp sadece ismini zikrettiği Franz Georg Koltchitzky'yi Polonya asıllı olarak tanımlar. Pickl ise ("Donau", s. 34; "West-Ost Handel", s. 42-43) Peez'e atıfla içlerinden en az bir tanesinin Ermeni olduğunu belirtmiştir.

⁵⁸ Teply, "1974", s. 90-106, 234-248, 534-544, 89; Teply, "1975", s. 108-124, 228-370, 470-502. Peez (*a.g.m.*, s. 509) Koltchitzky'yi, kendisini zaman zaman *Raiz* olarak tanıtmamasına rağmen Polonya asıllı olarak tanımlamış; buna karşılık Teply ("Armenische Kolonie", s. 113) Koltchitzky'nin Ermeni olduğunu söyleyenlerin çoğunlukta olduklarını dile getirmiştir. Öte yandan Babinger, (*a.g.m.*, s. 27) Viyana'da kahve kültürünün yer etmesini sağlayan kişi olarak, XVII. yüzyıl sonlarında Avusturya birliklerine kumanda eden Bolonyalı Luigi Ferdinando Conte Marsili'yi (1658-1730) görmüştür.

⁵⁹ Peez, *a.g.m.*, s. 509; Pickl, "Ost-West Handel", s. 43.

⁶⁰ Teply, "Vergessenes Kapitel", s. 465.

Şehir dışı edilmekten kurtulan tüccarlarla ilgili dikkat çeken husus, bu tüccarların Osmanlı topraklarına yönelik ticaret yapıp Viyana'da yerleşmiş olmaları; şehir dışı edilenlerin ise, Avusturya toprakları dışında ikamet edip zaman zaman dışarıdan ithal ettikleri ticaret maddeleriyle şehirde boy göstermeleri olmuştur. Peez'e göre bu durum, şehirden sürülenler ve şehirde kalmalarına izin verilenlerin sürekli birbirleriyle irtibat içerisinde olduklarını göstermektedir. Şehre ara sıra, ayda bir veya işlerinin gerektirdiği zamanlarda gelen Raab, Komorn, Budin ve Belgrad'lı *Raiz* tüccarları Osmanlı topraklarından tedarik ettikleri ticaret maddelerini şehre sokmakta, şehirde ikamet edenler de bu ticaret maddelerinin perakende satışını yapmakta veya başka bölgelere nakletmektedirler.⁶¹ Son dönemde *Raiz* tüccarlarına yönelik uygulamalar, bu tüccarların Viyana'da yaygın biçimde yerleşmeye başladıklarının da bir delilidir. Zira daha önceleri kendilerine güvenilmeyip getirdikleri ticaret eşyasını, Viyanalı tüccarların kendilerini karşıladığı Schwechat'a kadar getirmelerine izin verilirken, 1673 yılına gelindiğinde artık kendilerine ait bir korporasyon oluşturmuşlar ve dükkânlarında konsül adını verdikleri liderlerini barındırmaya başlamışlardır. Avusturya yönetimi, Avusturya topraklarında serbestçe faaliyet gösteren bu tüccarların faaliyetleri Avusturya'nın yerli tüccarlarına zarar verdiği hâlde, Osmanlı Devletiyle imzalanan anlaşmalar nedeniyle müdahalede bulunamamıştır.⁶²

Tuna Güzergâhı ve Yeni Açılımlar

Aslen Osmanlı tebasından olan tüccar gruplarının Avusturya ticaret hayatında kendilerine yer edinmeye başladıkları XVII. yüzyılın geç dönemleri, bir yandan Oryantal Ticaret Şirketi'nin Tuna üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, bir yandan da, Tuna nehrinin yabancı tüccarların ilgisini çekmeye başladığı bir dönem olmuştur. Oryantal Ticaret Şirketi, Tuna nehri yoluyla Osmanlı topraklarına yönelik yapılan ticaret faaliyetlerindeki geçici canlanma nedeniyle 1670'li yıllarda Osmanlı topraklarına doğru düzenli seferler yapmaya başlamıştır. Bu dönemde şirkete ait gemiler yılda 2-3 kez filolar hâlinde Osmanlı topraklarına doğru seyretmekte; dönüşte de, yine Osmanlı topraklarından ithal edilen ticaret maddeleriyle Komorn'a kadar gelmekteydi. Komorn'a kadar getirilen ticaret maddeleri burada yük arabalarına aktarılarak yolculuğun geri kalan kısmı

⁶¹ Peez, *a.g.m.*, s. 507.

⁶² Teply, "Armenische Kolonie", s. 107; Peez, *a.g.m.*, s. 507-508.

Viyana'ya kadar kara yoluyla yapılmaktaydı.⁶³ Bu yıllarda ticaretini yaptığı mensucat ürünlerinin büyük bölümünü Hollanda'dan tedarik eden şirket, Hollanda ile sürdürdüğü ticaret ilişkilerini güçlendirebilmek ve kendi önderliğinde Holandalıların da Tuna ticaretine iştirak edebilmelerini sağlayabilmek için, 1672 yılında Tuna nehri üzerinden Osmanlı topraklarına nakledilecek olan Hollanda menşeli tekstil ürünleri ve lüks tüketim maddelerinden alınan transit vergisinde indirim yapılmasını kararlaştırmıştı. Bu uygulamaya giderken de, daha önce Hollanda kumaşlarını Tuna nehri yoluyla Osmanlı topraklarına aktarmayı deneyen bir Venedikli tüccarın teşebbüsü emsal alınmıştı.⁶⁴ Belgrad ve İstanbul'a yönelik faaliyet gösteren Belçikalı tüccarlar Rombaut Faydherbe ve Jan François Mareschal ise, ticaret faaliyetleri nedeniyle Viyana'da bulunan Forchoudt kardeşlere 1670 yılında gönderdikleri bir mektupta, kendileri için Belçika'dan (Nederland) para tedarik etmelerini istemişler; daha sonra kendi adlarına gönderilen parayı alabilmek için Viyana'ya gelmişler ve buradan ticaret eşyası olarak tekrar Belgrad'a dönmüşlerdi.⁶⁵

1670'li yılların sonları, Oryantal Ticaret Şirketi'nin faaliyetleri aksamaya başlamıştır. Daha 1673 yılında Lelio de Luca'nın konsolosluktan ayrılması ve yerini, aynı zamanda şirketin en büyük hissedarı olan Georg Christoph von Kuniz'in almasından sonra, şirketin Budin ve Belgrad'daki temsilcilikleri, bu merkezlerde maruz kalınan usulsüz gümrük talepleri ve şirket çalışanlarından bazılarının yolsuzlukları nedeniyle kapanma tehlikesi geçirmiş; buna 1675 ve 1676 yıllarında da Budin beylerbeyi ve İstanbul'daki yeniçeriler tarafından Budin ve İstanbul'daki temsilciliklere yönelik müdahaleler de eklenince, şirket büyük baş hayvan ticareti alanındaki faaliyetlerini daraltmak zorunda kalmıştır. 1677 yılında Macaristan'da baş gösteren karışıklıklar ve sığır ithalatındaki kâr payının azalması, artık şirketin büyük baş hayvan ticaretinden büsbütün yüz çevirmesine yol açmıştır. 1678 yılı başlarında bazı Viyanalı kasapların oluşturduğu bir konsorsiyum, şehrin et ihtiyacının karşılanmasını üstlenmiştir. Sığır ticaretinden vazgeçildikten sonra şirket diğer alanlardaki faaliyetlerine, Osmanlı-Avusturya savaşları başlayana dek devam etmiştir. Şirket bu dönemde bir yandan Fars tüccarlarıyla ticarî bağlantılar kurmaya çalışmış, diğer yandan da Viyana yönetiminin muhalefetine rağmen, dolaylı yollar-

⁶³ Hassinger, "Orientalische Compagnie", s. 39.

⁶⁴ *A.g.m.*, s. 38.

⁶⁵ Kellenbenz, *a.g.m.*, s. 48-49.

dan Osmanlı hâkimiyetindeki Macar topraklarına yüksek miktarda tırpan nakletmeye çalışmıştır. Nitekim 1680 yılında gayrı meşru yollardan Macaristan'a sokulmaya çalışılan 1.200 tırpana el konulmuş ve el konulan tırpanlar şirkete iade edilmemiştir. 1683 yılında başlayan Osmanlı savaşları sırasında da şirketin faaliyetleri fiilî olarak sona ermiştir.⁶⁶

II. Viyana kuşatmasıyla başlayan Avusturya-Osmanlı savaşları, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinin uzunca bir süre kesintiye uğramasına yol açmıştır. Ancak Avusturya-Osmanlı savaşları sırasında askerî amaçlarla oluşturulan nehir filoları, daha sonraki ticaret faaliyetleri için iyi bir tecrübe olmuştur. 1686'da Budin'in, 1687/88 yıllarında da Macaristan'ın büyük bölümünün ele geçirilmesinin ardından, güneyde bulunan Avusturya birliklerin iâşesinin temininde Tuna, Mur, Drava ve Sava nehirleri önemli rol oynamıştır. Meselâ 1689 yılındaki sefer için ihtiyaç duyulan 158.000 *zentner* unun 100.000 *zentneri* Tuna nehri üzerinden, 20.000 *zentneri* Drava üzerinden, 38.000 *zentneri* de Sava nehri üzerinden Budin ve Belgrad'a kadar ulaştırılmıştı. Aynı yıl içerisinde Belgrad önlerindeki süvari birliğinin ihtiyaç duyduğu 120.000 *metzen*⁶⁷ yulafın da 70.000 *metzeni* Tuna nehri üzerinden, 50.000 *metzeni* de Sava üzerinden nakledilmişti.⁶⁸ Pasarofça barış anlaşmasıyla sonuçlanan savaşlar (1714-1718) sırasında inşa edilen ve Tuna nehrinde kullanılan savaş gemileri de, daha sonra Tuna nehrinde seyreden II. Oryantal Ticaret Şirketi'nin (1719) gemilerini yolculukları sırasında himaye etmişlerdir.⁶⁹

XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında, çoğu hayata geçirilememiş olmasına rağmen, Tuna üzerinde askerî ve ticarî amaçlı seyredecek filolar oluşturulması ve çok geniş coğrafyaları içine alan uzak mesafeli ticaret faaliyetlerine başlanması amacıyla projeler geliştirilmiştir. Daha 1689 yılında Hollanda'nın yardımıyla Tuna nehri boyunca Osmanlı top-

⁶⁶ Hassinger, *a.g.m.*, s. 40-41, 47, 49, 51.

⁶⁷ Bavyera eyaletinde geçerli olan 37 litrelik fıçı; XVIII. yüzyıl ortalarında Banat'ta kullanılan 1,5-2 Pressburg *metzeni* 1 *şinikti* (S. Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, Buchreihe der österreichisch-deutschen Historischen Kommission, Band 17, München 1967, s. 150).

⁶⁸ Ingomar Bog, "Türkenkriege und Agrarwirtschaft: Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und Kriegsfinanzierung, vor allem in Oesterreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert", *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriegskriege*, Hrs. von Othmar Pickl, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band I, Graz 1971, s. 17-18.

⁶⁹ Othmar Pickl, "Verkehrswege", s. 15-16, 112.

raklarına kadar ulaşacak ve içine Karadaniz, Kızıldeniz ve Nil nehrini de alacak geniş bir alanda büyük bir transit ticareti gerçekleştirmenin plânları yapılmaya başlanmış ve bu amaçla 1692 yılında Hollanda ile bir ticaret anlaşmasının imzalanması plânlanmıştır.⁷⁰

XVIII. yüzyıl başlarında, Tuna nehri üzerinden Osmanlı topraklarıyla yapılması plânlanan ticaret faaliyetlerinin canlandırılması tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarına yönelik ticaret faaliyetlerini canlandırmayı; Avusturya menşeli ticaret maddelerini ve daha batıdan gelen sınaî mamullerini transit yolla doğuya aktarmayı; *Levant* ticaretini Macaristan üzerinden işleyen kara yoluna kaydırmayı ve İran topraklarını da Avusturya'nın ihracat alanı içerisine çekebilmeyi hedef alan bu teşebbüslerin öncüleri arasında bir yanda Hollandalılar ve İngilizler, diğer yanda da Ermeniler yer almıştır.⁷¹ 1699-1703 yılları arasında Hollandalı ve İngiliz tüccarlar Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e kadar Orta Avrupa'yı boydan boya nehir yoluyla katedecek ve bunun için de Oder ve Tuna nehirlerini birbirine bağlayacak bir proje geliştirmişler; 1705 yılında da bu güzergâh üzerinden ticaret yapacak bir İngiliz ticaret şirketi kurmayı plânlamışlardır. Bu plâna göre İngiliz tekstil ürünleri Linz'den itibaren Tuna nehri üzerinden nehir ve deniz yoluyla İran'a kadar ulaştırılacak, dönüşte de aynı güzergâh üzerinden İran ipeği ithal edilecektir.⁷²

Osmanlı tebaası Ermeni tüccarlarından biri olan ve İngiltere'den ithal ettiği tekstil ürünlerini Elbe ve Moldau nehirleri vasıtasıyla Bohemya üzerinden önce Linz'e, daha sonra da Tuna nehri yoluyla Viyana, Macaristan, Erdel, Eflak ve İran'a kadar ulaştırmayı; dönüşte de İran ipeği ithal etmeyi plânlayan Zacharias Sedgewich, 1699 yılında Avusturya yönetiminin bu ticaret faaliyetleri sırasında vergi kolaylığı sağlamasını temin etmiş; aynı kolaylıklar 1703 yılında Hollanda ve İngiliz dokumaları, sömürge ürünleri ve lüks ticaret maddelerini İran'a nakletmek; dönüşte de İran'dan ipek, kaliteli kumaşlar, deve yünü ve diğer lüks ticaret maddelerini ithal etmek isteyen Christoph Hazzi'ye de sağlanmıştır.⁷³ Belgrad'ın eski zengin ailelerinden birine mensup olan ve 1688 yılında Avusturya'nın Belgrad'ı

⁷⁰ Pickl, "West-Ost Handel", s. 44.

⁷¹ Heinrich Ritter von Srbik, *Der Staatliche Exporthandel Österreichs, von Leopold I. bis Maria Theresia*, Wien und Leipzig 1907, s. 289.

⁷² Hans Halm, "Die Entdeckung der Donau als Welthandelsstrasse", *Der Donauraum*, 5. Jahrgang, 1960, s. 93.

⁷³ Srbik, *a.g.e.*, s. 289.

ele geçirmesinden sonra şehri terketmek zorunda kalan, ancak Belgrad'ın Habsburglar ve Osmanlılar arasında el değiştirdiği yıllarda dış bağlantıları nedeniyle servetinin bir kısmını kurtardığı anlaşılan Hazzi, 1698 yılında Viyana'ya gelmiş; bir süre sonra Amsterdam ve Londra'ya geçmiştir. 1702 yılında beraberinde Valendi di Gevont adlı başka bir Ermeni ile Viyana'ya döndüğünde ise, artık Viyana'nın Amsterdam ve Londradaki Ermeni kolonileri ile İsfahan arasında nasıl olup da bir aktarma noktası haline gelebileceğinin açıktan açığa hesabını yapmaya başlamıştır. O yıllarda Moskova ve İsveç üzerinden gerçekleştirilmekte olan bu ticaretin Bohemya üzerinden Viyana'ya yönlendirilmesi ve Viyana'ya getirilen ticaret eşyasının burada Tuna nehrinde seyreden gemilere nakledilerek önce Karadeniz'e, daha sonra da İran'a nakledilebilmesi için, Ermeni tüccarlardan imparatorluk sınırları içerisinde sadece transit vergisinin tahsil edilmesini teklif eden Hazzi, Avusturya yönetiminin 3 Temmuz 1703'te Valendi di Gevont ve ortaklarına ait Fars Ticaret Şirketi'ne (*Persianische Compagnia*) olumlu cevap vermesi üzerine derhâl harekete geçmiş ve aynı yıl içerisinde ilk deneme nakliyatını başarıyla gerçekleştirmiştir. Ancak bu sırada Macaristan'da başgösteren karışıklıklar nedeniyle faaliyetler sekteye uğramıştır. 1708 yılında Hazzi'nin oğlu yine bir nakliyat teşebbüsü sırasında Macar isyancılar tarafından esir alınmış; isyanın bastırılmasından sonra 1710 yılında Hazzi aynı imtiyazlarını Avusturya yönetimine yeniletmeyi başardıysa da, dönemin siyasî şartları gereği faaliyetlerine devam edememiştir.⁷⁴

S o n u ç

Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetlerini konu alan ancak öncelikli olarak Avusturya'nın konumuna açıklık getiren bu çalışmada, XVI-XVII. yüzyıllarda iki bölge arasında yapılagelen ticaretin genel seyri ortaya konmaya çalışılmış ve ortaya şu sonuçlar çıkmıştır:

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinin Orta Avrupa içlerine kadar genişlemesi; bu dönemde Orta Avrupa'daki en güçlü devlet olan Habsburg Hanedanı idaresindeki Avusturya ile yüz yüze gelmesi ve iki devlet arasında daha bu dönemden başlayan ve XVII. yüzyıl boyunca da zaman zaman tekrarlanan savaşlar, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini büsbütün ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bununla birlikte, XVI. yüzyıl bo-

⁷⁴ Karl Teply, "Johann Cristoph Hazzi (1646-1718)", *Handes Amsorya*, 90. Jahrgang, Wien 1976, s. 673-690.

yunca iki bölge arasında kayda değer bir ticaret yapıldığını söylemek de zordur. XVII. yüzyılla birlikte, özellikle Avusturya'nın girişimleriyle, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini canlandırma yönünde önemli adımlar atılmış; bu adımlar, iki devlet arasında imzalanan anlaşmalara da yansımıştır; ancak ticaret geleneği zayıf olan ve güçlü bir müteşebbis tüccar sınıfından mahrum olan Avusturya, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerini geliştirmeye yönelik attığı adımlardan istediği sonuçları elde edememiştir.

XVII. yüzyıl boyunca Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret faaliyetleri, eskiden beri Balkanlar ve Rumeli topraklarından Orta Avrupa'ya aktarılmakta olan ticaret maddeleri üzerinde yoğunlaşmış; bu ticaret maddeleri arasında da kasaplık büyük baş hayvanlar önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde Osmanlı topraklarından Avusturya tarafına aktarılan diğer önemli ticaret maddeleri arasında ise, tekstil hammadde ve mamulleri, deri ve deri mamulleri, baharat ve ecza ürünleri yer almıştır. Avusturya tarafından ithal edilen ticaret maddeleri ise Orta ve Batı Avrupa menşeli mensucat ürünleri ile birlikte madenî ürünlerden meydana gelmiştir.

XVII. yüzyılda Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında canlandırılmaya çalışılan ancak nispeten cılız kalan ticaret faaliyetlerinde Avusturyalı müteşebbis tüccarlar fazla yer almamışlar; Avusturya yönetimi de bu boşluğu kurdurduğu ticaret şirketleriyle doldurmaya çalışmıştır. Buna karşılık Osmanlı hâkimiyeti altındaki toprakların tüccarları iki bölge arasındaki mübadeleye aktif olarak katılmışlar ve XVII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Avusturya sınırları içerisindeki ticaret faaliyetlerinde de boy göstermeye başlamışlardır. Bu tüccarlar arasında Sırp tüccarlarla birlikte Ermeni tüccarların ön plâna çıktıkları anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl sonlarında iki bölge arasındaki ticaretin daha cazip bir görünüme bürünmesi, yabancı tüccarların gözlerini bu ticarete dikmelerine ve bu ticarete nehir yollarının kullanımı ile ilgili yeni projeler geliştirmelerine yol açmıştır. XVIII. yüzyıla girilirken Avusturya, iki bölge arasındaki ticaret faaliyetlerinin zaman zaman canlanmasına rağmen, kendi tüccarlarını bu ticarete kanalize etmek ve onların ticaret faaliyetlerini yönlendirmelerini sağlamakta başarılı olamamıştır.

“AUSTRIAN ORIENTAL TRADE IN THE XVI-XVIII CENTURIES”

Abstract

In the XVIth century the trade between the Ottoman State and the Habsburg Austria did not develop satisfactorily mainly owing to the wars against each other. Starting with the XVIIth century however, this situation began to change and, thanks to the efforts of the Austrians, concrete steps were taken to develop the commercial activities between the two regions. Nonetheless, these efforts did not prove to be adequate since the hostility between the two powers was still maintained and the Austrian merchants showed indifference to the commercial enterprises in the Ottoman territories. Towards the end of the XVII century, however, commercial expeditions made over the river Danube was revived. In this stage of the commercial activities the non-muslim Ottoman merchants came into prominence.

Keywords

Commerce, Austria, Ottoman, Danube, Merchant, Ottoman Trade.

